

Studier Kritiker och Notiser.

Literär Tidning.

N° 30.

Lördagen den 18 September

1841.

De la Gardiska Archivet, eller handlingar ur Grefl. De la Gardiska Bibliotheket på Löberöd. Trettonde delen. Utgifven af P. Wieselgren. Lund 1840. Fjortonde och femtonde delarne. Lund 1841.

De la Gardiska Archivets föregående delar hafwa varit föremål för kritikens pröfning; och om en och annan anmärkning gjorts mot planen för redaktionen, har ingen bestridt många af de i denna Urkundsamling meddelade historiska handlingar deras stora intresse, och detta ej endast ur biographiskt och statistiskt, utan till och med från en statshistoriskt synpunkt. Detsamma är fallet med de delar af nämnda archiv, för hvilka en redowisning här lemnas. Bland tryckta historiska handlingar söker man förgäfwes ett sidostycke till de tidsteckningar, som i detta archiv erbjuda en den mest omverlande och underhållande läsning, och taga ej endast forskarens, utan äfwen allmänhetens uppmärksamhet i anspråk. Man beklagar blott luckorna uti dessa meddelanden. Kritiken kan wisserligen hafwa hwarjehanda att påminna. Bland historiska dokumenter hafwa inslutit en del uppsatser af utgifwarens hand, hvilka onekligen läsas med nöje; men de äro främlingar på den plats, der de stå. Hit räknar Hef. "bidrag till S. Ödmanns biographie" (XIII d. s. 40—65.) "Carl XII och Swenska modet." Dden och Swenska modet." (XV, s. 34—45). Dessa hågkomster bära en för frisk färg, för att trivas bland strinlagda archivskatter. Utgifwaren har otwiswelaktigt welat vinna läsare bland en allmänhet, som högre än multnade relikter från ett historiskt fordom wärderar en pennritning, som bär lifwets pregel och berör nutidens minnen. I anteckningarna om Ödmann ingå bref af den mångkunnige Patriarchens hand, som redowisa för hans literära werksamhet och uttala en ä-

sigt öfwer lifwets och wetenskapens högsta problem. Skildringen af det besök hos Ödmann, som archivets utgifware gjorde i sällskap med två resande Engelmän, Lord Wilbraham och Öfwerste Henniker, utmärker sig för den muntliga framställningens lif och friskhet, och sluter sig såsom ett intressant bidrag till "hågkomster från hembygden." Såsom ett historiskt dokument kan uppsatsen likwäl ej betraktas; och hwad archivets förra delar innehållit, har varit beräknadt på statshistorien. Till och med de biographiska bidragen underordnades nämnda synpunkt. Den läsare som ej för mycket binder sig wid ett gifwet mått, som kastar från sig Recensentens lineal, och är belåten endast man ej bjuder honom det tråkiga, finner sig emedertid ej missnöjd med den förändrade plan, som skänkt honom en del uppsatser af litterärhistoriskt och biographiskt innehåll. Till dessa höra, utom hwad redan är nämnt, bref från General Admiral C. A. Ehrensward till Prof. A. J. Retzius (XIII s. 26—38.) Bref af Thorild (l. c. s. 38—40.); af Kellgren en förut otryckt Ode öfwer Christus (l. c. s. 67—72). Poëmet utlemnades wid tryckningen af Kellgrens samlade arbeten; ehuru det förtjente uppmärksamhet, såsom en contrast till den lefnadsåsigt, som utgick från Fransyska poësiens Coryphæer, och hwilken ej blef utan inslytande äfwen på Kellgrens skrifter.

Till handlingar som belysa statshistorien i Carl XII:s tid hör ett bref "till Hr. Jacob Bruf, af börden Swenskt, men naturaliserad, och Ledamot af nuvarande Parlamentet, angående den sista farliga lära, som stadfäst blef uppå en fri riksdag i Sverige, till att sättja thetta riket uti yttersta slafveri." (XIII. s. 74—82). Brefs wet utfar strängt mot den oinfränkta Konungamakten, hwilken förklaras för en importartikel från Oxford, som Swenska presterkapet bragt öfwer till Sverige. Adelsn rättigheter försvaras i främsta rum-

met, och läran om den passiva lydningen förklarad för upphöfvet till alla de olyckor, som öfvergått fäderneslandet. Uppsatsen andas en adelsstolthet, som har- mas öfver den personliga förtjenstens företräden, i trots af bördens anspråk. Der klagas öfver, att "enhwär officerare har rangen för den ädlaste herre, som icke är qualificerad med någon tjenst under militien." Och allt detta för införandet af läran om en passiv lydning. Borde ej införarne af densamma straffas som misgärningsmän. Adelsmän, som förut hade allt hwad fordrades till deras nöje, måste nu se deras land styckadt mellan wisja regementen till häst och fot, och kanske nödgas att under den härliga titlen af Hr Assessor, eller dylikt tjena för $\frac{1}{2}$ af hwad som gifwes en Engelsk accieskrifware, i skället för årliga reuener af sina sätesgårdar till 10 a 12,000 Rdr" (s. 79.) Adelsrättigheter kallas frihet, och en upprörande teckning lemnas af reductionen och enväldet. Det i tyfthet gåsande misnöjet gaf sig lust i "en enfaldig bondes i Upland wälmente påminnelser (s. 82. 83.), och i flera wisor öfver Görtz (s. 89—91.). Förstnämnda flygskrift föreslår att åt Grefwe Bjelke anförtro "det Finnska wäsendets reparation." Dokumentet hade man heldst läst in extenso. Det samma är ej fallet med en mängd andra handlingar, af hwilka De la Gardiska archiwet lemnat utdrag, som göra tillfyllest. Mycket som är likgiltigt för statshistorien, och endast eger betydelse för topographien eller statistiken, skulle i originaldokumenternas alltför widlyftiga framställning inträffa en plats, på hwilken andra innehållsrikare, historiska fällor ega mera grundade anspråk. Många intressanta utdrag ur contorshandlingar från enskildas säterier i Finland och Estland lemnas en öfversigt af allmogens ställning de sista åren af Carl XI:s regering, och wisa att wälmågan war långt ifrån allmän. Till och med en verklig nöd war rå- dande, medan kronobetjeningens laglöshet och utpresningar förtryckte folket. Möjligen skulle man kunna äfwen se saken så, att behöfwet war tillfälligt, och beroende af årswerten. På Harswilla "åto hästarne bara haln och folket bara bark, och kunde ej göra något arbete wid jorden." Några bönder hade öfver- gifwit sina hemman, och gingo ikring att tigga. Några hade redan swält till döds. En del woro quar på hemman; men egde intet att lefwa af." (XIII. s. 97, 98.) Sedan skrifwes (s. 99), att "redan är tredje parten af folket utbode, blott och allenast af den stora swälten." Nästa år (1698) förstördes grö-

dan af hagel, och skall folket kunna göra några usla dagswerken, måste man först gifwa dem mat, om de skola orka gå och stå." (99 s.) Betaltes ej skatterna på utsatt tid, indrefs deras dubbla belopp. När Inspektoren på Harswilla affände bref till godssets egare i Stockholm, quarhölls det af Postmästaren, som war den förres owän. Utom de redan anförda finnas många andra för en statistisk öfversigt ej ointressanta bidrag till en teckning af allmogens belägenhet. Mycket belyser den tidens rättsförhållander, och för topographien är hwarjehanda att hämta ur dessa handlingar. Underrättelser lemnas om De la Gardiska gods i Skåne, och om Bornholms wederslag (XIII. s. 1—15); om den fasta egendom som tillhörde quarlä- tenskapen efter Presidenten i Reduktions Collegium, Kongl. Rådet Gr. Fabian Wrede (XIV. s. 60—68). Sidostycken till de upplysningar, som redan i utdrag blifwit lemnade om herregårdsböndernas ställning, träffas (XIV. s. 9—14), och äfwen i Wredes bref- werling förekommer ett och annat i samma ämne, wid sidan af dagens nyheter i politisk wäg.

Enskilda rättegångar, för hwilka en kort redowis- ning efter archiwhandlingar lemnas, bidraga till att sprida ljus öfver ställningen i landet och öfver den brytning som egde rum mellan wisja gymnade kunga- tjenare och en del tillbakafatte, högre embetsmän. Öfwerwigten war än på ena, än på andra sidan, alltefter som godtycket nedtryckte rättwisans wäggskäl till förmån för ena, eller andra parten. Flera Com- missioner nedsattes, för att dömma en Häradskrif- ware Pryß, som med alltför stor stränghet sadet haf- wa indriswit kronoskatterna. Man lade honom till last flera obetänksamma yttranden. När allmogen på ett ställe förklarade, att de ej utan sin ruin kunde utgöra de anbefallda skatterna, och detta kunde ej wara Ko- nungens wilja, hade Pryß utlatit sig: "det beymrar sig Konungen intet om, utan han will hafwa pennin- gar." (XIV. s. 22.) Då nya skatteförhöjningar woro i fråga, yttrade P.: "om detta får stå två eller tre år, skall wäl Konungen få gårdar." — För att in- ställa sig för rätta, hade Pryß fått lejd; men tillfult blef han misshandlad och fänglad. Flera angifwelser mot rikets högre embetsmän åtog sig P. att lagligen styrka, men äfwen med kunglig lejd dristade han ej att wistas inom riket "så wida Kongl. Maj:t lemnade rikets gränser." (s. 26.) Den hårdhet till hwilken P. gjort sig skyldig såsom uppbördsmän, tros hufwudsaf- ligen hafwa drabbat de rikare, till folkets lindring.

Annars kan man ej förklara det medhåll han hade af allmogen. Hans angifwelser gälde bland andra Lands-höfving El. Ekeblad. Commissionens bloddom öfwer Pryß är ej tryckt, men förwaras bland Löberöds archiushandlingar; och upptager elswa ark fin stil in folio. Ruthensparriska processen (XIV. s. 125—134.) wisar, huru förtryckande mot statens högsta tjenstemän det juridiska godtycket yttrade sig. Om upphandlingsdeputationen meddelas hwarjebanda upplysningar (XIV. s. 87—111.), hwilka styrka widsträcktheten af den makt, som blifwit Görtz anförtrodd, hans oberowende af alla controller, ehuru han uttryckligen begärde dylika, och derjemte swärigheten att indriswa alla anordnade medel. En gång hade blott 5000 daler s. m. influtit af assignationer till ett belopp af 200,000 d. s. m. (s. 92.). Man föregaf, att medlen redan woro utbetalte; och då utkom en förordning, "att icke det ringaste skall utbetalas, utom Hr Geheime-Rådets egen disposition." (s. 93.). En annan dristig anmärkning, uttryckt af missheläthenhet med Görtziska regementet, sträcker sitt klander till och med till Konungens beslut. Kammar-Collegium säger sig wara twunget att följa den i de sednaste kungabref lemnade besallning, tills ändring deruti utwerkas; hwilket ej torde wara swårt att ernå, "särdeles som H. Majst nu så mycket annat förändrar." (s. 88.) Grefswarne Wredes och Friherre Axel Sparres brefwerling lemnar bidrag till krigshistorien, som ej sakna ett anekdotiskt intresse. Endast bestända för en förtrolig krets, kunde dessa uppsatser tillåta sig många meddelanden, hwilka ej funno wägen till officiella handlingar, till bulletinerna och den krigshistoria, som samtiden skref. Många af dessa uppgifter stå ej att finna hos Nordberg och Adlersfelt, och utgöras dels af nya detaljer ur krigets historia, dels i en karakteristisk af de fiendtliga fältherrarne, en Duc de Croy, en General Bauer, m. fl., en skildring som ej med warsamhet behöfwer wälja uttrycket i förtroliga meddelanden. Tillståndet i Swenska lägret berättas utan förbehållsamhet, och man får weta, huru K. Carl XII betett sig, hwad han wid det, eller det tillfället yttrat, o. s. w. På många ställen genomstimrar brefskrifswarnes alswarliga önskan, att Konungen wille sluta fred med Polen, och med all sin makt wända sig mot Ryssland. Hwad som kan anföras till försvar för K. Carls operationsplan, är redan framställt i en granskning af Lundblads historiska arbete. På samma ställe äro äfwen utdrag bifogade ur de historiska källor, af hwilka en

flygtig öfwerfigt här lemnas. Wisandet i Bender, lefnadsfättet derstädes, och hur man der fördbref tiden, omtalas i Carolinernas bref till wänner i fäderneslandet (XII. s. 200 o. f.) I en föregående del af De la Gardiska archivet har blifwit offentliggjord den berättelse om K. Carl XII:s mord, som tillskrifwes Prestmannen Tollstadius, och som förmåler, att Cronstedt och Stiernroos stämplat och utfört den uezliga illbragden. Archivets utgifware har fatt Konungens död i sammanhang med de tillämnade utländska krig, hwilka woro beräknade på att omgestalta westra Europas utseende. Fruktan för en landstigning af Carl XII på Brittiska öarna förmenas hafwa åstadkommit de hemliga machinationerna af det med Engelska Konungahuset på det närmaste förbundna Fransyska Cabinettet, hwaruti man welat söka förklaringen till den sorgliga katastrophen wid Fredrikshall. I archivets XIV del (s. 161—190) anför utgifwaren ytterligare en del grunder, för att styrka den af honom förut framkastade förslagsmeningen om en nära förbindelse mellan en utländsk statskonst och de inhemska partierna (Jfr s. 186, 187.). Litwål erkänner han (s. 188), att frågan är långtifrån afgjord; ehuru han förklarar den för att wara bragdt till mera än half bewisning, och att den bör ställas under framtiden. Ref. gör följande infast. Den wanmakt, hwaruti olyckliga krig störtat Sverige, hade nedsatt kronans anseende i utlandet, och hwilket obetydligt affeende westra Europas cabinetter fästade wid Sverige, wisar oberedwilligheten att med sistnämnda makt inlåta sig i några subsidieförhandlingar; hwarpå slerfaldiga intyg kunna hämtas från den tidens ministeriella brefwerling. Flera skrifwelser från Erik Sparre i Paris kunna åberopas. Den landstigning i England eller Skottland, som skulle åsyfta en dynastiförändring i Britanien, war ännu för problematisk, för att wäcka farhågor. Norrige war icke eröfradt, freden med Ryssland ej ratificerad, förberedelserna till det nya kriget ej träffade, och i wärsta händelsen war det Hannoveriska huset som i första rummet hotades af de befarade rustningarne. Wisserligen war Fransyska Hertig Regenten mycket angelägen om Hannoveriska husets upprätthållande; men den omtanke som i detta hänseende skulle sträcka sig till och med till en mordanläggning kan ej tillskrifwas den som endast i andra rummet war intresserad för fortfarandet af status quo; i synnerhet då sagan ännu war aflägsen. Samtidens djupa tyfnad i detta fall tvingar till en endast hypothetisk argumentation,

hvilken i saktad af de inre, öfvertygande bewis, som hämtas från en öfwerensstämmelse med de diplomatiska förhållandernas ståndpunkt och utveckling den tiden, ej blir annat än en, — låt vara skarpsinnig — combination af möjligheter. Men det är endast det verkliga och det nödvändiga, som skänker ämne åt historien. De bref som Franska Ministern i Sverige, Grefve De la Marque tillskref Fransyska Konungen och Cardinal Dubois innehålla endast wanliga rapporter, i hvilka ej en enda uttryckens twetydighet kan gifwa anledning till grundade misstankar. Det är ej heller i diplomatiska acta som man spanar spåren till en sammansvärjning, eller mordgerning. Att la Marque, innan thronwalet i Sverige för sig gått, begär förhållningsordres från sitt Cabinet, och liffullt, innan dessa föreskrifter hinna anlända, förstod att rätta sig efter den politiska ställningen, och inleder en diplomatisk förbindelse med Hessiska huset, wisar endast, att Gesandten begrep sin ställning, och låt "la force des choses" bestämma sina steg. Han gaf icke, utan mottog impuls. Till hwad redan blifwit andraget, för att wederslägga den föreställning, att Fransyska, eller Engelska Cabinettet varit försildt intresserad af R. Carl XII:s död, behöfwer man endast erinra sig, att i de planer till stora omhvälfningar, hvilka Görz säges hafwa uppgjort i förening med Ryfska Czaren, hade Carl XII troligen ingen del. Atminstone är han mindre, än Czaren comprometterad i de bref af Görz och Gyllenborg, hvilka på Engelska regeringens föransaltande trycktes. Äfwen är det mycket owisst, om R. Carl någonsin ämnat ratificera fredsförhandlingarna på Åland, och om han varit hägad att i ersättning för de widsträckt länder, som han skulle afträda, mottaga ett utbyte, som endast kunde skänkas af den owisfa wapenlyskan. Stridde detta sednare ej mot hans lynne, så gjorde det förra det så mycket mera.

Carl XII war ej wan att astråda det ringaste, som han ansåg för sitt. Hade han tänkt arrestera Görz, för att denne öfwerstridit sin fullmakt på Åland, då hade de widtutseende krigsföretagen mot westra Europa helt och hållet affannat, och i alla händelser tillhörde dessa en så aflägsen framtid, att en stämpling mot Konungens lif ej behöfde befaras af Cabinetter, som för närwarande ej hade det ringaste att frukta.

Den som har lust att weta, hvilka böcker som R. Carl XII och hans följeslagare uttogo från Akade-

miska Bibliotheket i Lund, får reda derpå under rubriken "plockgods" (XIV, s. 136 o. f.)

Ett bref från Arwid Horn till hans moder, skrifwet under utländska resor, redogör för en del familj-angelägenheter, och uttrycker bresskrifwarens önskan att en gång blifwa i tillfälle att understödja modren i hennes oeconomiska betryd. Ordagranna utdrag ur "Gr. Arwid Horns historia, Gustaf III tillagnad af hans sonson Generalen Grefve Gust. Horn" meddelas i XV delen af DLG. arch. s. (1—34.) Allegater åtfölja utdragen. Ett fullständigt aftryck har ej utgifwaren kunnat tillåta sig af en vigtig tidsstreckning; enär det endast är en affrist, som Löberöds archiv eger; och man ej will gå Originaldocumentets egare i förwäg, utan endast genom de excerpter, hvilka lemnas, uppmåna till originalets offentliggörande. Samma grannlagenhet har varit ett hinder för tryckningen af mera än strödda stycken ur Friherre Gustaf Ehrenswärds högst läswärda journal, fördd i R. Gustaf III:s hof åren 1776—80. Hwad läsaren af denna fått se (XV, s. 48—84), är tillräckligt för att rättwisa äfwen höga anspråk på ett arbete i memoirstil, som med uppfattningens skärpa förenar den strängare historiens opartiskhet, och en lyckad karakteristisk lediga, pikanta, anekdotiska framställningsätt. Pennan har udd, och författarens tankar sakna ej originalitet. Att sluta af de inryckta proffstycken är arbetet ett af de mest lyckade försök i tidskildring, som slutit ur en swenskt penna.

En vigtig, historisk urkund, som af redan anförda skäl, endast uti utdrag kunnat offentliggöras, är J. C. Dolls egenhändiga berättelse om 1772 års revolution. Man förundrar sig öfwer att se en politisk omhvälfning, werkslåd med så obetydliga krafter, så framfört ej den betraktelsen genast erbjöd sig, att regeringsfattet war moget till fall, och att endast en obetydlig, yttre rörelse behöfdes, för att rubba ett machineri i representations och styrelsewäg, som endast war en börda för nationen, och ett medel i ränkernas och egenyttans hand. Doll förstod att betjena sig af menniskornas swaga sidor, och låt obetydliga motiver verka för åstadkommandet af stora resultat. Sedan han under en öfwerläggning med Garnisonsofficerarne i Christianstad låtit dem prata sig trötta, medan hwar och en försvarade sin favoritmening i fråga om de utwägar, hvilka borde anlitas för att bereda den önska de regementsförändringen, hade Doll genast till hands en ur lusten gripen tidningsartikel, som skulle understödja den mening, för hvilken L. bestämde sig. Alla

hade naturligtvis i aviserna läst den artikel, som endast var en in promptu hopsatt saga. — Mycket komiskt var uppträdet med den från Stockholm nedskickade Partihöfdingen Rubbeck, hvars hästar hejdades af sålda bajonetter, utanför Christianstad, sedan staden redan blifwit spärrad. (XIV, s. 240—42.) Der hjälpte ingen fullmakt från något secreta utfkott. Wälgrundadt tillägger utgifwaren: "Svenska soldaten lär sig aldrig att ha respect för ordres från några **Utfkott**. Med ropet: "**Kungen är i fara!**" med hälsningar från **Kongl. Maj:t** leder man deremot den svenske krigaren till hvad fara som helst." (s. 249.) Ett wacker drag af oegennyttia och patriotism förtjenar nämnas. Räntnästaren Thestruy i Christianstad försträckt Doll af egna medel 34,200 daler s. m., "att användas till dåwarande behof, i hopp att få dem åter, om allt ginge wäl, annars wille han ej lesa, och behöfde då ej mycket." (s. 238.) Ständernas emwälde hwilade tungt öfwer alla samhällsklasser. "Om och ur Marche och Segling" äro fragmenter, som ej kunna undgå att läsas med nöje. En beskrifning om slaget wid Hogland framkastar winkar beträffande ett så kalladt "mystiskt inslytande," som frånöfswade Svenska flottan dagens fördelar. Det war detta mystiska inslytande som förklarar Liljehorns uteblifwande, då han med sin division bordt understödja hufwudflottans operationer, förklarar uraktlåtenheten af Hertigens Flagg-Capitain att gifwa bestämda signaler, för att twinga Liljehorn till en subordination, från hwilken han likwisst kunnat anses fritagen genom de ordres, som stadgade, att hwarje flottans division endast lyder sin chef. En concis och bestämd stil hindrar ej författaren från att göra bruk af en pensel, hwilken han förer med samma skicklighet, när det är fråga om batalistykken, som naturscener. I närwarande fragment röjas inga spår till den sentimentalitet, som skall hafwa föranledt den snillrike Gust. Ehrenswärd till nedanstående utrop, då han första gång såg Skjöldebrand. "Hwad! ni ser ut som en hel karl, men skrifer som en half flicka." Detta omdöme torde hafwa bestämt Sk. till att lemna dessa anteckningar otryckta (XV, s. 86). De offentliggjorda proffstycken wäcka begär efter mera, och för Svenska litteraturen och historien wore det en winst, om denna dagbok in extenso trycktes. Af ännu högre interesse äro otwifvelaktigt Skjöldebrands i Kongl. Witterhets, Hist. och Ant. Akademiens förwar deponerade memoiren öfwer en sednare tid, då han war en af de förnämsta aktörerna i

revolutionaldramat år 1809, och äfwen sedan såsom medlem af swenska styrelsen kunde redogöra för motiver och ledande orsaker med en tillförlitlighet, som ytterligare hämtade sin garanti från författarens ridderligt ädla karakter. I afwaktan på dessa anteckningars utgifwande, och i hopp att påskynda detta, har De la Gardiska archivets utgifwäre lemnat allmänheten del af hwad han tecknat sig till minnes efter samtal med Eric Skjöldebrand öfwer 1809 års händelser. Flera stycken rättades af Skjöldebrands hand. Och det war dessa anteckningar, hwilka bestämde Sk. att sjelf skrifa de widlyftiga memoiren, som redan äro nämnda.

Memoirens värde och tillförlitlighet bero i betydlig grad på författarens. Anteckningarnas interesse stiger med de utbredda förbindelser, som skänkt författaren inslytande på de politiska tilldragelser, hwilka hemfallit åt hans penna. Har han lesat i lysande förhållanden, hållit handlingens trådar i sina händer, då lysnar man med större uppmärksamhet till hans berättelser, än till de mera obscura författare, hwilkas lott det ej blef att wara med då historien gjordes. Sannaden af parallelställen, af beröringspunkter med andra samtida källor gör uppgifternas trovärdighet beroende af den tillit, som förf. genom sin kända karakter och sitt offentliga lif förtjenar. På grund af dessa kriterier kan man ej undgå att sätta Skjöldebrands anteckningar högt bland källorna för en sednare tids inre historia. Detta utförligare arbete kommer en gång att verificera de här tryckta fragmenterna.

I strid med hwad författare af för öfrigt mycket olika färg och syftning föregifwa, framställes i denna uppsats Hertig Carl såsom helt och hållet främmande för revolutionsanläggningen år 1809. Se sid. 137 det yttrande som Sk. förstod åberopa, för att interessera Hertigen för revolutionsmännens planer. Välsaren inviges i en del hemliga förhållanden inom de högre regionerna, hwilka endast den kunde känna, som stod på en förtrolig fot till notabiliteterna i maktens werld. Det war Lagerbrings werk, att den gamla styrelsepersonalen till en betydlig del bibehölls. Adlercreutz lät honom råda i allt som hörde till politikens spher. Fredsunderhandlingarna i Fredrikshamn kostade otroligt besvär, för att få den riksgrens fastställd, som Ryssarne endast med mycken swårighet medgafwo.

Bland öfriga handlingar i detta archiv nämna wi en Autobiographie af R. R. Rudensköld, anteckningar om Gustaf Mauritz Armfelt, och bref werlade mellan honom och farbrodern Carl Gustaf Armfelt un-

der Finska fälttåget före Ansalaförbundets framträdande. Brefwen innehålla ingenting märkvärdigt.

Anmärkningsvärdt är Läkaren Hedins intyg om den mycket omtalade stölden ur Drottning Sophia Magdalenas schatull. Hwad som saknades, hade af glömska och missförstånd utgifwits för bortstulet; men wid närmare efterseende befanns, att en sedel på 200 R.dr, som saknades, hade på Muncs förord blifwit skänkt till Baron Neuterholm, och Danska Porträttmålaren Höijer hade fått ducaternas och gulddosan. Munc som varit werksam wid den undersökning, hwilken anställdes, för att komma den förmenta stölden på spåren, wille ej gifwa offentlighet åt ett misstag, och hindrade Drottningen från att öppet förklara sig i saken. Ryktet wann fart, och inblandade i skandalen sjelfwa K. Gustaf III, och en Gardes-Capitaine U. Sparre. . . "Denne sednare fick af hämnden umgälla, hwad han längesedan förtjent och vidare förtjente. — Det war likwäl skada på en ung, wacker och i öfrigt älsfwärd man." (XV, s. 250—51.).

Öförklarligt wid sidan af denna berättelse förefaller den omständighet, att nämde Sparre af sina kamrater twangs till att begära affsed, då de ansvarade för hans accordssumma. En rapport om denna af Gardes-Officerscorpsets träffade öfwerenskommelse är bifogad Hedins berättelse.

För wänner af fäderneslandets historia är De la Gardiska Archivet en intressant skänk, och skulle de i sednare delarna meddelade bidrag mera närma sig memoirlitteraturen, än påminna om de historiska documenter, som man i de flesta tryckta samlingar får se, är detta en omständighet som är egnad att öka läsarnes antal; i synnerhet som en allmänhet hwilken endast önskar underhållande läsning, här i fullt mått finner denna sin önskan uppfylld. Man behöfwer endast öfwerblicka innehållsförteckningen, och det wisar sig wid första ögonkastet, att uppsatser, hwilka beröra många outhärliga tilldragelser ur sednare tidens historia ej kunna förfela att spänna nyfikenheten och intresset. De säkra källor, ur hwilka uppgifterna äro hämtade, förwisar dessa sednare om anspråket på en trovärdighet, som är relativt större, än den de flesta skildringar af den inre historien kunna göra sig hopp om. De nya synpunkter som angifwas i fråga om en och annan historisk person, kunna ej pröfwas, utan af en framtid.

C—m.

Bibliothek i Populär Naturkunnighet. 1. *Speciel Physik af Sommer. Stockholm, Zacharias Hæggström, 1837—8, in 8:o.*

(Forts. fr. föreg. Nr.)

Desse få försök som för någon tid tillbaka blifwit anställda i helt annan affigt, än att derigenom förklara hafwets lysande, tyckas likwäl sprida något ljus öfwer ifrågawarande ämne. Man finner deraf att fiskar och sannolikt äswen andra hafsdjur åtminstone efter döden kunna meddela en del af sin lysande förmåga åt det hafswatten hwari de uppehålla sig. Widare följer häraf att detta lysämne måste vara en oljaktig flytande kropp, som ej lätt blandar sig med watten, utan efter hand flyter upp på dess yta. Slutligen inses att rörelse framkallar och förstärker stenet. Ref. har ej varit i tillfälle, att sjelf undersöka lysande hafswatten, men de här beskrifna phenomenerna äga så mycket gemensamt med de phenomener sjöfarande iakttagit på sjön, att han tror sig med någon sannolikhet kunna antaga, att hafwets egna lysande har sin grund i ett oljaktigt flytande lysämne, som antingen är identiskt med lysämnet i de små lysande hafsdjuren eller dermed nära beslägtadt.

I cap. 32 der fråga är om orsaken till hafwets salt, yttrar Förf. att saltet förmodligen kommit i hafswattnet på samma sätt som fältspaten och glimern i graniten. Gud har nemligen från början skapat det så. Detta torde likwäl icke vara så gifwet. Om man bekänner sig till den plutonska hypotesen om jordens daning och antager, att densamma fordom varit i glödande tillstånd, så är klart att wattnet den tiden endast i form af gas kunnat omgifwa klotet. När temperaturen på ytan aftog, har wattengasen condenserat sig till flytande watten, och då en gång för alla bemäktigat sig de på ytan befindliga lösliga ämnena. Desse ha antingen från början till större delen bestått af koksalt, eller också har koksaltet under perioden för öfwergångs- och flötsbergens daning uppstått genom kemisk sönderdelning och sammansättning.

I det följande sypselsätter sig Förf. med hafwets temperatur, isbildningen, wågorna och hafsströmmarne. Framställningen är här lifsom öfwer allt i arbetet särdeles rik på intressanta facta, hämtade till större delen från resbeskrifningar.

Cap. 38 innehåller en ganska lättfattlig och tillräckligt utförlig förklaring på ebb och flod. Äfwen en mängd

biomståndigheter som åtfölja det allmänna fenomenet upptagas här. I cap. 39 lemnas slutligen en kort beskrifning på hafshvirflarne.

Förf. slutar andra delen med en allmän öfversigt af jordens haf, och meddelar tillika åtskilliga historiska notiser om sjöfarande upptäckter jämte andra märkvärdigheter. Särdeles intressanta äro de upplysningar Förf. lemnar om upptäckterna kring södra polen.

I tredje delen af arbetet, der den luftformiga delen af jordklotet eller jordens atmosfär med alla hithörande fenomen beskrifves, kommer Förf. mera in på den egentliga Physikkens gebiet. Man må likväl ej wänta sig den strängare wetenkapliga uppfattning af ämnet, eller den noggranna matematiska demonstration, man finner hos en del andra Författare. Förf:s affigt har varit att vara populär och derefter har han lämpat sitt skrifsätt. Wisserligen innehåller denna del något mera än en blott historisk framställning. Förf. underlåter icke att fästa uppmärksamheten på förhållandet mellan orsak och werkan, och bibringar läsaren ofta redigare och fullständigare begrepp om en del naturtilldragelser, än andra strängare läroböcker.

Förf. börjar med att göra reda för luftens egenskaper, des elasticitet, tyngd o. s. w. och beskrifwer derjämte några hithörande instrumenter, såsom luftpumpen, hafswaren, barometren. I tredje cap. der Förf. gör reda för luftens beståndsdelar, omtalas äfwen de så märkvärdiga miasmerna, hwars materialitet är så swår att bewisa, och derföre af många betwiflas. Enligt ref:s öfvertygelse äro okända inslytelser närwarande i atmosfären, hwars werknings wi se, men hwilka sjelfwe undandraga sig wåra sinnen.

Sedan Förf. i cap. 4 omtalat luftseglingen, öfwergår han i cap. 5 till luftens värme och köld. Bland de förnämsta biomståndigheter, som hafwa inslytande på luftens temperatur, räknas med skäl ett ställes större eller mindre höjd öfwer hafsytan. Förf. yttrar i sammanhang härmed, att öfwer hwarje ställe på jordytan ligger en punkt uppe i atmosfären, der snö och is under den varmaste delen af sommaren icke skulle kunna upptina, eller med andra ord, der Réaumur's thermometer icke stiger öfwer noll, hwilken punkt bestämmer snögränsen. Ref. kan icke medgifwa att denna sista definition på snögränsen är riktig. Den punkt på ett berg, der temperaturens maximum är noll, måste nödwändigt ligga högre än gränsen för den ewiga snön. Förf. kommer desutom i motsägelse med hwad han nyss yttrat om Montblanc, der tempe-

raturen inom snögränsen stundom går till nära 17°R. Att taga den punkt i atmosfären eller på ett berg, der medeltemperaturen är noll, som norm för snögränsens bestämmande synes rimeligare, men har äfwen sina betänkligheter, ty i detta fall skulle densamma inträffa med jordytan i Lappland och på Island, hwilket icke är händelsen. Man finner att utom luftens värme, äfwen solens omedelbara inwerken måste bidra till snöns smältning. De båda följande capitlen innehålla rätt intressanta upplysningar om wärms fördelning under olika årstider, och climaternas olifhet wid olika afstånd från equatorn och under olika meridianer.

Förf. kommer nu till luftens electrica fenomen. Attonde cap. innehåller en ganska lättfattlig och redig framställning af de första grunderna i electricitetsläran. I cap. 9 beskrifwer Förf. sättet att undersöka luftens electricitet och meddelar åtskilliga intressanta facta om blixrens werknings. Ref. will blott anmärka, att han i allmänhet tillskrifwer fuktig luft en större ledande förmåga, än densamma tillkommer såsom gas. Wid wänligt höstregn och ganska fuktig luft har ref. funnit lustelectriciteten så stark, att gnistorna från en electric drakes metalltråd kändes som starka slag från en laddflaska, hwilket icke skulle kunna äga rum om den fuktiga luften med någon betydlig hastighet afledde electriciteten till jorden. Sin egentliga ledningsförmåga erhåller luftens fuktighet först när den condenseras till flytande watten.

I sammanhang med de electrica fenomenerna omtalar Förf. äfwen Norrskenet. Efter att hafwa beskrifwit detta owanliga och praktfulla naturphenomen, sådant det wisat sig på olika orter och blifwit observeradt af olika personer, anför han åtskilliga mer eller mindre antagliga hypoteser att förklara des natur. Ds synes det som förtjenade Hubes mening, att norrskenet stundom kan härröra från lustelectricitet, som funnit en ledning uppåt i den förtunnade luften, en särskild uppmärksamhet. Schweigger är i synnerhet den, som förswarat den mening, att norrskenet och åska i grunden är samma phenomen, och att båda uppkomma af atmosfärist electricitet, som under wisfa omständigheter nedstiger till de lägre regionerna och förorsakar åska, under andra deremot uppstiger till de högre, der den i form af strålar utbreder sig i den förtunnade luften och bildar hwad wi kalla norrskenet.

I de följande 8 capitlen afhandlas luftens fuktighet och torrhet, samt de wattenhaltiga meteorerna.

Till en början meddelas åtskilligt om wattenets utdunstning, des kokning och öfvergång till ånga. I sammanhang härmed omtalas ångmaskiner, utdunstningsmätare och hygrometrar. Med skäl anmärkes mot bruket af hygrometrar af organiska ämnen, att de med tiden uttorka och förlora sin känslighet. Denna kan likväl enligt refs erfarenhet till en del återställas om det hygroskopiska ämnet för någon tid uttlötes i watten.

Sedan Förf. i cap. 13 beskriver dimmorna, öfvergår han i cap. 14 till molnen, som i grunden icke äro annat än dimmor i den högre luften. Han lemnar här en utförlig beskrifning på de olika former molnen antaga, i enlighet med Howards sätt att classifera dem och med fästadt afseende på hvad Brandes och andra naturforskare sedermera i denna väg utträtat. Tillika omnämnes något om sättet att bestämma molnens höjd öfver jordytan. Ett dylikt bestämmande på geometrisk väg är, som Förf. anmärker, förenadt med stora swårigheter, alldenstund man aldrig kan wara säker, att 2:ne olika observatörer på samma tid observerat samma punkt på molnet. Sednast har Pouillet behandlat detta ämne, likväl utan att kunna hafwa den hafwudsakliga swårigheten. En annan utväg hwilket här blifwit försökt skall i forrthet uppgifwas. Wid ett aerostatiskt försök wid temligen lugnt wäder och mulen himmel, märkte ref. att den uppsläppta ballongen (montgolfieren) hastigt förswann i molnen och för en längre stund war aldeles osynlig. Denna omständighet gifwer nu ett sätt att bestämma molnlagrets höjd för ett gifwet tillfälle. Härtill fördras blott, att 2:ne personer hwar från sin ståndpunkt observera ballongens höjd öfver horisonten, i det ögonblick den förswinner, samt den winkel projectionen på marken af des synlinea bildar med ståndlinean mellan begge observatörerna. När den sednares längd är bekant, kan härigenom lodräta höjden öfver jorden beräknas. Detta blef wid ett annat tillfälle utfört, då molnmasans höjd uppgick till omkring 1100 fot. På ett ännu enklare sätt winnes samma ändamål genom blott en enda observation, om ballongen omedelbart före des totala förswinnande observeras med tillhjälp af en quadrant, försedd med sikare och micrometer. Härigenom erhålles på en gång des höjd öfver horisonten och des apparenta storlek. Är nu ballongens diameter redan förut uppmätt, kan för det gifna tidsmomentet des afstand från observationsstället beräknas, och sedan fås med lätthet des lodräta höjd öfver jorden. I den rätvinkliga triangel, som bil-

das då en linea drages från ballongen till observatörs öga och en annan lodrätt till marken, äro utom räta winkeln, en annan winkel och en sida bekanta. Denna sednare method har likväl i brist på tjenligt instrument ännu icke kunnat utföras.

Cap. 16 innehåller en beskrifning på regnet, som Förf. indelar i *duggregn*, *landtregn*, *sträckregn*, *störtregn* och *skyfall*. På slutet anföras äfwen så kallade underregn t. ex. *swafwelregn*, *blodregn* o. s. w. I sammanhang härmed wilja wi anförä något om de så märkwärdiga *fist-* och *grodregnen*, hwilka blifwit observerade på åtskilliga ställen.

Ett dylikt phenomen af första slaget ägde rum den 19 Febr. 1830 nära Feridpoor i Indien, och blef genom åsyna wittnen konstateradt inför Magistraten. Mot middagen nämde dag fömörkades himmelen, det började regna och forrt derpå föllo en mängd stora och små fiskar ur atmosfären. Ett stort antal blefwo upptagna af flera bland wittnena. En del woro utan hufwud och började skämmas; andra deremot hela och färska, men ingen wägade äta dem. En af wittnena trodde sig se en flock foglar öfwer sitt hufwud i samma ögonblick de föllo ned.

Angående sednare slaget eller grodregnen berättar Öfverste-Löjtnant Chasfay följande: "Såsom krigsfånge 1794 blef jag innesluten uti cavalleriets casern i Burgos. Wi woro omkring 600 unga män; en enda gårdsplats blef öf swerlemnad och beständigt gingo wi der att söka någon ersättning för lednaden under fångenskapen. Ingen wå fans upptagen och närwaron af den minsta lefwande warelse, den minsta insect, hade ej kunnat undgå öf. Ett cirkelformigt galleri omgaf nästan helt och hållet gårdsplatsen. En dag öfswerraskades wi af owäder och sökte der skydd; knapt hade regnet upphört för än wi lemnade wår tillflyktsort för att återtaga wår promenad och wåra lekar. Huru stor blef icke wår förundran då wi funno marken betäckt af en myckenhet små grodor, som woro öfjämt utspridda, så att en del af gårdsplatsen war der af mera betäckt än en annan. Dagadt de woro ganska små hade ingen af dem bibehållit sin swans." Han tillägger: "Kunde de komma från jorden? Det är omöjligt att dessa djur kunde utgå från en mark utan springor som jämt tilltrampades. Hade de lemnat tufworna på marken? Casernens gårdsplats inneslöt icke nog stenar eller skyl af annat slag, ty denna soldattrupp, sammanträngd inom en liten rymd, upprörde och derengerade de mest obetydliga föremål. Woro de fallna från träden? Gårdsplatsen war utan träd. Kommo de från casernens murar? En del af omgifningen war bildad af byggnader; det återstående war tillslutet genom en solid mur utan springor, och grodor sätta sig blott uti förfallna delar af en byggnad. För öfrigt, om de woro utgångna från muren, skulle de blott blifwit träffade wid des fot." (Fortsättn.)

N:r 31 af denna tidning utgifwes Lördagen den 2 Okt.

Lund, tryckt uti Berlingska Boktryckeriet, 1841.

